

Ámmátlaš kultuvrralaš gelbbolašvuolta dahká luohttámuša vejolažžan sápmelaš mánáid ja nuoraid erenoamážit gáibideaddji doarjaga bálvalusain

Abstrákta

Saamenkielinen käännös

Mari Mäkitalon

artikkelista

Ammattilaisen

kulttuurinen

kompetenssi

mahdollistaa

luottamuksen

saamelaisten lasten ja

nuorten erityisen

vaativan tuen

palveluissa

Artihkal vuodđuduvvá mu Oulu universitehta Giellagas-instituhtas dahkan pro gradui, mas dutken sápmelaš mánáid, nuoraid ja sin bearrašiid psykososiálalaš doarjaga dárbbu sosiála- já dearvvasvuodáfuolahusa sihke bajásgeassinsuorggi ámmátolbmuid geahčanguovllus. Mun čielggadin, mo Suoma dáláš bálvalanvuogádat vástida sápmelaš álbmoga mánáid ja nuoraid erenoamážit gáibideaddji doarjaga dárbbu ja makkár bálvalusaide livččii dárbbu. Mun dutken, mo ámmátolbmuid kultuvrralaš gelbbolašvuolta váikkuha sápmelaš áššehasa dovdamii ja láidehussii bálvalusbálgá mielde sihke dasa, mii mearkkašumiid das lea luhtolaš áššehasgaskavuoda hápmašuvvamii. Lassin mun čielggadin bargiid ámmátlaš dárbbuid, mat laktásit skuvlejupmái ja sin barggus geavahuvvon materiálaide. Dutkamuša materiála hábmii sosiála- já dearvvasvuodáfuolahusa sihke bajásgeassinsuorggi ámmátolbmuid čujuhuvvon elektrovnnalaš jearahallan. Danin go dutkamuš gieđahallá eamiálbmoga, mun lean oahppan eamiálbmotdutkanuša etihka ja válddán dan vuhtii iežan dutkamušas. Ehtalašvuolta eamiálbmotdutkanušas gokčá earret eará servoša mielde váldima, gudnejahtima ja iešmearridanvuogátvuoda sihke dieđu máhcaheami servošii. Dutkamuša bohtosiin čielgá, ahte sápmelaš mánáid ja nuoraid sihke sin bearrašiid psykososiálalaš doarjaga bálvalusain luohttámuš ja ámmátolbmo kultuvrralaš gelbbolašvuolta badjánit mearkkašahti rollii duodalaččat ovttaveardásaš ja lihkestuvvan áššehasgaskavuodas. Dutkamuša bohtosat bidjet árbevirolaš áddejumi dásseárvosaš ja ovttaveardásaš bálvalusain gažaldatvuložin. Bohtosat bidjet maid suokkardallat, leago almmolaš áddejupmi dásseárvvu ollašuvvamis valida, go buohkaide fálljuvvo seammalágan psykososiálalaš doarjja vuodđo- já gáibideaddji dási bálvalusain áššehasa gielas dahje kultuvrras beroškeahtá.

Čoavddasánit: kultuvrralaš gelbbolašvuolta, psykososiálalaš doarjja, luohttámuš.

LÁIDEHUS

Almmolaš áddejumi mielde suomelaš sosiála- já dearvvasvuodáfuolahusas lea alla dásši (Karvonen & Kestilä 2019). Sosiála- já dearvvasvuodáfuolahusa ođasmahttima mielde vigget čielggasmahttit ja loktet bálvalusa dási ain eambo sihke lasihit bálvalusaid fidnema ja juksama ovtaveardásašvuoda. Dat, ahte dásši lea allat ja struktuvrrat leat ortnegis, orru goittotge doallamin deaivása dušše válđoálbmoga bálvalusain (Erholtz je. 2021). Ruossalasvuohka šaddá das, ahte sápmelaš mánát ja nuorat eai oaččo Suomas lága eaktudan vugiin sidjiide heivvolaš sosiála- já dearvvasvuodáfuolahusa, erenoamážit mielladearvvasvuoda ja gáibideaddji erenoamásdási bálvalusaid, vaikko suomagielat bálvalusaid bálvalusstruktuvra livččii iehčanis ortnegis.

Min álbmoga buresbirgema ja dearvvasvuoda dutkit gávnnaht bohtosiid vuodul, ahte suomelaččaid buresbirgen lea buorre dásis (Karvonen & Kestilä 2019). Dáid fuomášumiin fuolakeahtá Suomas leat guhká bistán buresbirgenerohusat, mat dihttojit sosioekonomalaš erohusaid lassin sohka beali, čearddalaš duogáža ja eatnandieđalaš guovllu oasis. Čearddalašvuoda ja sohka duogáža mieldásaš dearvvasvuoda- ja buresbirgenerohusat dihttojit Suomas sierra álbmo tjoavkkuin. Dat čájehit min servvodaga gearddálašvuoda ja hierarkii ja sihke buresbirgema sierranemiid, maid gáržžideapmái gánnehivččii bidjat návccaid. Erohusat dihttojit erenoamážit mielladearvvasvuodas, fysalaš doaibmannávccaid sihke eallinvuohkebuohccivuodaid riskadahkkiin. Maiddái sosiálalaš buresbirgemis ja eatnánandearvvašvuodas fuomášit erohusaid. Erohusaide leat mángga siva. Okta dehálamos álbmo tjoavkkuid gaskasaš dearvvasvuodaerohus laktása olbmuid psyhkalaš buresbirgemii. Mielladearvvasvuodadávdamearkkaid stuorát dihtton ii vealttakeahtá oidno mielladearvvasvuodabálvalusaid stuorát geavaheapmin, baicca gažaldat sáhtá leat bálvalusaid vuollegeaveheamis. Oassi buresbirgenerohusain guoská sohka duogážis fuolakeahtá olles álbmogii. Vealaheami vásáhusat ja váikkohusat buresbirgemii lasihit buresbirgenerohusaid erenoamážit olgoriikkalaš sohka duogážis boahhti álbmoga ja sámegielat álbmoga gaskkas.

Gáibideaddjimus erenoamáš máhtu dárbbaseaddji áššehašjoavkkut sierra bálvalusain leat dakkárat, mat gáibidit sosiála- já dearvvasvuodáfuolahusa sihke bajásgeassinsuorggi ámmátolbmuiin gáibideaddjimus erenoamáš máhtu dego mánáidsuodjalanbálvalusat, gárrenávnnasbálvalusat sihke mánáid ja nuoraid mielladearvvasvuodabálvalusat (THL 2022). Erenoamáš máhttui gullet maiddái gáibideaddji earrobálvalusat, dorvobáikebálvalusat, gáibideaddjimus veahkaváldebargu, olmmošgávppi ja biinnideami oaffarat, máná dahje nuora seksuálalaš ávkástallan dahje illasteapmi dahje dan eahpádus. Gáibideaddjimus erenoamáš máhtu gáibideaddji bálvalusat leat váddásit traumatiserejuvnon mánáid ja sin bearrašiid dikšun ja doarjja. Lassin mánggasuorggat gáibideaddji doarjagii gullet árrabajásgeassin, ovda- ja vuodđooahpahusa mánát ja nuorat,

geat dárbbášit mánggasuorggat doarjaga oahppamii ja skuvlavázzima doarjaga oahppiidfuolahusbálvalusa lassin. Gáibideaddimus erenoamáš máhttu leat maiddái hárvenaš váttisvuođat dego duođalaš ja hárvenaš rihkkosiidda sujalaš mánáid dutkan ja dikšun sihke váddásit lámis ja bázahallan mánáid, nuoraid ja sin bearrašiid mánggasuorggat erenoamášbálvalusat ja gáibideaddji mánáidsuodjalusa sadjásašfuolahusa dikšuma dahje veajuiduhttima dárbbášeaddji mánát ja nuorat. Almmolaš oainnu mielde oasi spesiálabuohccedikšumii láidejuvvon vuolleahkásaš mánáin livččii sáhttán veahkehit jo vuodđodási bálvalusain, juos rivttesáigásaš stivren rivttes dikšunbálgái ollašuvašii dávjjit (ITLA 2020).

Sápmelaččaid buresbirgemis, dearvvasvuođas ja dearvvasvuođaerohusain ii leat fidnemis dutkojuvvon dahje systemáhtalaččat dahkkojuvvon statistihkkan biddjojuvvon diehtu (Juutilainen 2017). Dát bidjá hástalusá bálvalusaid ovddideapmái.. Sápmelaš mánáid ja nuoraid buhta rivttesáigásaš ja rivttes dikšunbálgái láiden mearkkašivččii earret eará dan, ahte máná dahje nuora dikšu ámmátolbmoss livččii giela- ja kultuvrra mieldásaš diehtu ja máhttu sihke geavahanláhkái sámegeielat materiála (Mäkitalo 2021a). Dearvvasvuođa ja buresbirgema lágádus konsentrere válde- ja sisafárrejeaddjiálbmogii, maid birra lea álkit fidnet registtardieđuid (Majlander ym. 2021). Riikkaidgaskasaš dutkamusaid mielde eamiálbmogiid dearvvasvuođaerohusat leat oalle láhkái assimilašuvnna vásáhusaid, koloniserema ja servvodaga struktuvrrain gávdnojeaddji vealaheapmi čuovvumuššan šaddi ja olles servošiid áiti dearvvasvuođariskaid bohtosat (Mäkitalo 2021a). Jáhkkinis ovdal máinnašuvvon dearvvasvuođaerohusat leat maiddái suomelaččaid ja sápmelaččaid gaskkas.

Suoma stáhta ovdalaš sámeapolitihkka sihke ovddit geavadagain otná beaivái olaheaddji struktuvrralaš vealaheapmi váikkuha ain dálá sosiála- ja dearvvasvuođabálvalusaid struktuvrii (Heikkilä ym. 2019). Dáláš bálvalusmálla ii váldde sámegeielat álbmoga bálvalusdárbbuid doarvái vuhtii. Sámegeielat álbmoga psykososiálalaš doarjaga dárbu lea oktavuodas váldoálbmoga ja suomelaš servvodaga hábmen oppalašvuhtii. Lappis ovdamearkka dihte ovddit suomelaš skuvlálágádus ja dan ásodagat luvvededje sámemánáid beaktilit iežaset kultuvrras ja gielain (Lehtola 2022). Dalle ásodagain sámegeiela hálli mánát ja nuorat eai ožžon geavahit eatnigielaideaset, dan sajis sámegeielaid geavaheamis ránggástedje. Seammá láhkái sápmelaš mánáid borramušhárjánumit nuppástuvve masa oalát suomelaš borramušaide, mii dagahii sidjiide dušši gillámuša. Das leat dan maŋŋá leamaš duođalaš ja guhkesáigásaš čuovvumušat sámegeielaide ja kultuvrii sihke sámegeielat álbmoga luohttámuššii váldoálbmogii ja suomelaš bálvalusstruktuvrii.

Sápmelaš mánáide, nuoraide ja bearrašiidda fállujuvvo ain dávjá dušše suomageielat bálvleapmi ja ámmátolbmuid kultuvrralaš gelbbolašvuohta lea unni (Mäkitalo 2022). Dan

čuovvumuššan áššehasa dovđán sáhttá hedjonit dahje luhtolaš áššehasgaskavuohta báhcit hápmašuvakeahttá. Juos ámmátolbmos lea doarvái kultuvrralaš gelbbolašvuohta, son dovdá sápmelaš áššehasa, luhtolaš gaskavuohta šaddá vejolažžan ja áššehas stivrejuvvo rivttes áiggi rivttes dikšunbálgái.

TEOREHTALAŠ DOAHPAGAT

KULTUVRRALAŠ GELBBOLAŠVUOHTA

Kultuvrralaš gelbbolašvuohta sisttisoallá vihtta sierra oasi (Kaarlela 2022; Mäkitalo 2021a). *Kultursensitiivvalašvuohta* mearkkaša dan, ahte kultursensitiivvalaččat doaimmadettiinis olmmoš čájeha duohta hálu áddet nuppi. Son gudnejahttá ja doaladuvvá positiivvalaččat nuppi olbmo duogázii ja árvvuide. Kultursensitiivvalaš olmmoš háliida ovddidit iežas kultuvrralaš máhtu ja háliida deaivvadit mánggakultuvrralaš olbmuid. Kultursensitiivvalašvuohta lea kultuvrraid gaskasaš erohusaid ádden ja dáidu máhttit váldit olbmuid individuálalaš dárbbuid vuhtii. Dasa gullá vuostáiváldinmáhttu ja rabasvuohta. Nubbi oassi lea *kulturdiđolašvuohta*, mii mearkkaša dan, ahte olmmoš lea seassan iežas kulturduogáža čiekŋalit sihke suokkardallan ovdagáttuidis sihke jurdagiiddis alces vieres kultuvrra ektui. Goalmát oassi gokčá *kultuvrralaš dieđu*, man ánsus olbmos lea doarvái diehtu ja áddejupmi iešgudetge kultuvrrain sihke nuppi kultuvrras boahtti olbmo oainnuin, erohusain ja ovttaláganvuođain. Njealját oassi lea *kultuvrralaš máhttu*. Dat mearkkaša dan, ahte olbmos lea máhttu čohkket kultuvrralaččat mearkkašeddi dieđu ja ahte sus lea máhttu doaibmat mánggakultuvrralaš diliin ja deaivvademiin kultursensitiivvalaččat. Viđat oassi gokčá *kultuvrralaš gávnnadeami*, mas olmmoš doaibmá ovttatmano vuorrováikkuhusas nuppiin kultuvrrain boahtti olbmuiguin. Dat mearkkaša vealatmeahttun atmosfeara ja dan láchčima sihke nuppiin kultuvrrain boahtti olbmuid eakti gudnejahttima ja singuin gávnnadeami.

PSYKOSOSIÁLALAŠ DOARJJA

Psykososiálalaš doarjja áddejuvvo viiddes badjedoaban doaimmaide, mat lágiduvvojit ráddjet searvvuš- dahje stuorralihkohisvuođaid dahje eará erenoamáš diliid dagahan čuovvumušaid olbmuide (Erholtz ym. 2021). Mihttomearrin lea álkidit ja duostut psyhkalaš streassa, muhto psykososiálalaš doarjagiin oaivvildit maiddá ekonomaš ja sosiálalaš gažaldagaide laktáseaddji doarjaga ja veahkehandoaimmaid. Psykososiálalaš doarjaga sáhttet fállat sosiála- já dearvasvuođafuolahusa sihke bajásgeassinsuorggi ámmátolbmuid lassin goalmát sektora doaibmit.

Sámeservoša psykososiálalaš doarjaga erenoamáš iešvuođat laktásit psykososiálalaš doarjaga ollašuttiid doarvái buorre kultuvrralaš dovdamuššii ja sámeielaid dáidui sihke

doarváí buorre vuodđodieđuide sápmelaččaid historjjás (Erholtz ym. 2021). Verddedoarjagis ja servoša siskkáldas veahkis lea stuorra rolla. Dál álgán duohtavuohta- ja soabadankommišuvnna bargu lea bajidan olbmui fuola das, ahte vealaheapmi ja negatiivvaláš doaladumit lassánit. Sápmelaččaid duohtavuohta- ja soabadankommišuvdnabarggu áigásaš psykososiálalaš doarjaga árvovuodđui gullet luohttámuš, iešmearridanvuoigatvuohta, olbmuid gudnejahttin sihke searvevuohta.

LUOHTTÁMUŠ

Sápmelaš kultuvrras luohttámuš laktása birgema doahpagii, man ovdamearkka dihte Aimo Aikio (2010) gálgá barggustis Olmmošhan gal birge. Su mielde birgemii váikkuhit olbmo eallinvuohki ja máilmmioaidnu. Birgema árvovuoddu ja vuoddu hábme buorre eallin ja dat meroštallá birgema vuogi. Birgema sáhtášii dánu geahččat servvodagas marginaliserema vuostegeahčin. Luohtttámuša doahpagii váikkuha sápmelaš kultuvrras dehálažžan nana luondduoktavuohta, mii doaibmá nannejeaddji dahkkin mánáid ja vanhemiid gaskkas. Olbmo nana gaskavuohta lundui ja mánáide addojuvvon ahkedási mieldásaš ovddasvástádus nanne luohttámuša seammás go dat hábme friddjavuođa áddejumi. Sápmelaš bajásgeassimis deattuhuvvo máná fysalaš ja vuoiŋgalaš rájáid suddjen dánu, ahte máná oažžu hábmet iežas rájáid ja leat suojis daid siste sihke seammás geahččalit iežas rájáid iežas lunddolaš leavttuin. Sápmelaš servošis máná rájáid gudnejahttet ja dat lasiha luohttámuša máná ja ollesolbmo gaskkas. Sápmelaš kultuvrras luohttámuša nanne dat, ahte máná lea ollesolbmui seammá árvosaš ja su olmmošárvvu deattuhit, oaiviliid guldalit ja daid gudnejahttet. Ságastallamiidda vigget gávdnat vuogas dili, vuorroságastallama áiggi suokkardallat dárkilit ja das leat fiinnadovddolaččat. Gudnejahttima ja árvvusatnima vuodđun lea dásseveardásašvuohta (Keskitalo ym. 2019).

Luohtttámuš áššehasgaskavuođas laktása dasa, ahte giela ja kultuvrra mieldásaš doarjaga fállan dagaha luohttámuša šaddama, goas olbmot sáhttet hállat friddjat áššiineaset (Erholtz ym. 2021). Iešmearridanvuoigatvuođa árvovuodđui laktása dasa, ahte sápmelaččat leat vásihan iežaset leat historjjálaš áiggiid rájes cuvkejuvvon, dulbmojuvvon ja mángga láhkái rivvejuvvon. Iešmearrideami árvovuodđui lea dehálaš, vai olbmot sáhttet vásihit iežaset oažžut olmmošárvvuset ruovttoluotta. Gudnejahttima árvovuodđui laktása vuorrováikkuhussii, mas olbmuid gávnadit gudnejahttimiin, rahpasit sihke áddemiin ja dásseveardásaččat. Searvevuođa árvovuodđui laktása sápmelaččaid oktiigullelašvuhtii oktan álbmogin, mas sogaid mearkkašupmi deattuhuvvo ovdamearkka dihte boazodoalus.

Luohtttámuššii laktása maiddái dat, ahte sápmelaččaid assimilašuvdnávásáhusat ja daid dagahan traumáhtalaš vásáhusat eai leat ráddjejuvvon vássánaigái, baicca daid bajásdollet dálá servvodaga struktuvrrain gávdnojeaddji vealaheaddji dilit (gea. omd. Lehtola 2022 ja Rasmus 2008). Traumaid sáhttet dagahit giela ja kultuvrra massin, eallinvejolašvuođaid

hedjoneapmi sihke sámeservoša eallinfámolašvuoda ja sosiálalaš gođđosiid cuovkaneapmi (Erholtz ym. 2021). Dát leat sihke searvvuš- ja individuáladási vásáhusat, mat leat botnjasan nuppiidasaset servoša bearrašiid ja sogaid gillámuša vásáhusaid bokte. Dát vásáhusat leat dagahan sápmelaččaide sohkaoluovvas nubbái joatkašuvvi viggamuša birget fámuid badjelge. Dákkár doaimman sáhtá šaddat dábálažžan olbmuid árgabeavvis ja báhcit váldoálbmogis fuomáškeahtá.

DUTKAMUŠA OLLAŠUHTTIN

Dutkamušgažaldagat ja dutkamuša mihttomearit

Sámegiela álbmoga buresbirgemis ja dearvvasvuodas lea fidnemis hui unnán dutkojuvvon diehtu, go čearddalaš registariidda vuodđuduvvi data ii leat fidnemis (Mäkitalo 2022). Dego láidehusas daddjui, systemáhtalaš ja dutkojuvvon dieđu váilun dagaha stuorra hástalusá bálváhusaid ordnemii. Ođđa, sápmelaš kultuvrra ja eamiálbmotdutkanmuša árvvuid miel dásaš dutkamušdiehtu dárbbášuvvo sakka, vai bálváhusaid ovddideapmi dieđu vuodul livččii vejolaš. Mu dutkamuša mihttomearrin lei buvttadit iežan oasil dárbbášuvvon dieđu sápmelaš mánáid, nuoraid ja bearrašiid psykososiálalaš doarjaga dárbbus ja dasa váikkuheadđi dahkkiin.

Mu váldoálbmilin lei čielggadit sápmelaš mánáid, nuoraid ja sin bearrašiid psykososiálalaš doarjaga dárbbu ja ordnema vugiid. Mun ohcen vástádusaid njeljiin vuollegažaldagaiguin: *Makkár erenoamáš dási gáibideaddji doarjaga bálváhusaide sápmelaš mánáin, nuorain ja sin bearrašiin lea dárbbu ja manin (1)*. Mun lahkoniin dán gažaldaga sápmelaččaidda historjjá ja servvodatlaš dáhpáhusaid guovllus. Go dárbbu ruohttasat leat áiggi dáfus sihke mannan ja dálá áiggi, mun guoskkastin dutkamušastan maiddái sohkaoluovvaid bajideami ja dan, maid mii diehtit sámeservoša mánáid ja nuoraid sihke sin bearrašiid psykososiálalaš doarjaga bálváhusaide beassamis.

Mun vikan iežan dutkamušas čielggadit maiddái, *mo ámmátolbmuid kultuvrralaš gelbbolašvuodta váikkuha sámegiela áššehasa dovdámii ja bálváhusaide láidemii sihke manin áššehasa dovdán lea áššehasgaskavuodas nu mearkkašáhtti (2)*. Lassin mun jerren, *mo ámmátolbmo kultuvrralaš gelbbolašvuodta váikkuha luohttámuša šaddamii áššehasgaskavuodas sápmelaš áššehasain, manin luohttámuš ii šatta ja mii das čuovvu sihke mat áššit váikkuhit luohttámuša šaddamii (3)*. Mun bidjen mihttomearrin maiddái čielggadit, *makkár ámmátlaš dárbbut sosiála- ja dearvasvuodafuolahusa sihke bajásgeassinsuorggi ámmátolbmui leat kultuvrralaš gelbbolašvuoda ektui, ja maid sii dárbbášit iežaset barggu doarjjan (4)*.

Materiála ja metodologiija

Mun ledjen čakčat 2021 mielde ráhkadeamen Davviguovllu máhtto- ja doarjjaguovddážiin (MD-guovddážiin; suom. Pohjoisen osaamis- ja tukikeskus, OT-keskus), Sámedikkiin, Lappi buohccedikšunbiiriin ja Davvi-Suoma sosiálasuorggi máhttoguovddážiin ja eará áššedovdiiguin dárbojearahallama sosiála- já dearvvasvuodafuolahusa sihke bajásgeassinsuorggi ámmátolbmuide, geat barget sápmelaš mánáiguin, nuoraiguin ja bearrašiiguin (Mäkitalo, 2021b). Mun ožžon vejolašvuoda ja lobi geavahit jearahallama vástádusaid iežan pro gradus. Máhtto- ja doarjjaguovddáš lea ođđa, gaskandagu bálvalusstruktuvra, mii boahtá sihkkarastit gáibideaddjimus erenoamáš máhtu ja mánngadieđalašvuoda gáibideaddji bálvalusaid Suomas (THL 2022). Dan bargguide boahtá gullat dutkan- ja ovddidanbargu sihke doarjaga fállan mánáiguin, nuoraiguin ja bearrašiiguin bargi ámmátolbmuide erenoamážit hástaleaddji diliin. Dat boahtá doaibmat fierpmádaga láhkái. MD-guovddážit leat vihtta, main okta lea Davviguovllu MD-guovddáš.

Jearahallama mihttomearrin lea čohkket sámeservoša mánáid, nuoraid ja bearrašiid erenoamážit gáibideaddji doarjaga dárbbuid, maid várás Davviguovllu MD-guovddáža sáhtta hukset ja maidda guovddáža bálvalusaiguin háliidit vástidit. Jearahallama vehkiin vigge hábmet gova das, mo Davviguovllu MD-guovddáš fierpmádagaidisguin sáhtášii fállat mánnggasuorggat doarjaga, bálvalusaid ja nannet máhtu sámegeielat álbmoga dárbbuide. Lassin mihttomearrin lei oažžut dieđu ámmátolbmuid oainnuin erenoamáš gáibideaddji bálvalusaid dárbbuin sihke ámmátlaš skuvlendárbbuin, mat laktásit giela ja kultuvrra mielásaš máhttui. Ámmátolbmuid sávve maiddái buktit ovdan ovddidansávaldagaid máhtto- ja doarjjaguovddážiin. Jearahallamiin kártejedje lassin dieđu sápmelaš áššehas dovdamis ja dan mearkkašumis. Suoma- ja golmma sámegeilli dahkkojuvvon jearahallan sáddejuvvui šleađgapoasttain 343 sosiála- já dearvvasvuodafuolahusa sihke bajásgeassinsuorggi ámmátolbmui, geat barget sápmelaš mánáiguin, nuoraiguin ja sin bearrašiiguin. Vástádusat bohte 61 ámmátolbmus. Vástádusain 44 bohte sápmelaččaid ruovttuguovllus.

Dutkanetiikka

Eamiálbmotdutkanmuša ehtalaš vuolggasajiide gullá kultuvrralaš reflekšuvdna, man mihttomearrin lea áiccadit kultuvrralaš erenoamáš iešvuodaid (Heikkilä je. 2019). Sápmelaš kultuvrras dat mearkkaša kultuvrralaš gávnnadeami vuhtiiváldi vuolggasajiid, mat leat gudnejahtti ja heivvolaš geavadagat ja mat čuvvot sápmelaš kultuvrra árvvuid ja dábiid. Buot kultuvrralaš gávnnadeamis dárbbášuvvo kultuvrralaš suokkardallan, mii dahká mánnggakultuvrralaš servošis doaibmama vejolažžan. Dat lasiha maiddái dutkiid

iešipmárdusa iežaset kultuvrralaš duogážis sihke dieđaservoša dohkkehan doaibmanvugiid.

Go sámedutkamušas eai leat vel iežas dutkanehtalaš rávvagat, mun dorvvastin dutkamušastan erenoamážit Buorre eallin -dutkanfidnus evttohuvvon dutkanehtalaš meannudemiid ovddidanbargui (Heikkilä je. 2019) muhto maiddái sosiála- ja dearvvasvuodasuorggi ehtalaš vuđđui (ETENE 2011) sihke dutkanehtalaš ráđđádallangotti buori dieđalaš geavadaga rávvagiidda (TENK 2022).

Mun čuvvon dutkamušas eamiálbmotdutkamuša dutkanehtalaš prinsihpaid: mu dutkamušas ožžojuvvon dieđu sáhtáši ávkástallat sámeservoša buorin nu bures go vejolaš sihke dan, ahte sámesearvvuš lea leamaš aktiivvalaš dutkanproseassa oasálašžan.

BOHTOSAT

Mu dutkamušas albmanii, ahte bálvalusaid dárbu lea oktavuodas sámegielat álbmoga ja váldoálbmoga historjjá ja servvodaga hábmen oppalašvuhtii, mas eanangeavahanvuoigatvuođaid, skuvlavuogádaga ja sápmelaččaid ásodatáiggiid vahágahtti vásáhusat leat leamaš ja leat ain njuolgga oktavuodas psykososiálalaš doarjaga dárbbui. Historjjá dáhpáhusat ja servvodaga bajásdoallan vealaheaddji struktuvrrat eat dagahan traumaid sohka buolvvaid badjel ja lasihit dánu psykososiálalaš doarjaga dárbbu. Dat albmanit giela ja kultuvrra massimin sihke eallinvejolašvuođaid gáržumin. Mu áicamuš lea, ahte sámeálbmoga psykososiálalaš doarjaga dárbbus sáhtta oaidnit buđđosemiid. Mu dutkamuša bohtosat čájehedje sosiála- ja dearvvasvuodafuolahusa sihke bajásgeassinsuorggi ámmátolbmuid váilevašvuođaid kultuvrralaš máhtus, sin barggustaset dárbbášan sámegielat materiála váni sihke sámegielaid oahppama ja geardduheami dárbbuid.

Vuosttamuzžan mun čielggadin, makkár erenoamáš dási gáibideaddji doarjaga bálvalusaide sápmelaš mánáin, nuorain ja sin bearrašiin lea dárbu ja manin. Dáid kártejin ovdamearkka dihte gažaldagaiguin: *“Maidda gáibideaddjimus erenoamáš máhtu gáibideaddji bálvalusaide livččii leamaš dárbu sápmelaš áššehasaiguin barggadettiinat, muhto bálvalusat eai leat leamaš fidnemis? Dahje “Juos háliidat, sáhtát muitalit dárkilappot, juos leat barggustat fuobmán ahte sámeservošis leat muhtin erenoamáš gáibideaddjimus erenoamáš máhtu gáibideaddji bálvalusaid dárbbut.”*

Ámmátolbmuid addin vástádusaid vuođu čielggai, ahte sápmelaš mánát, nuorat ja bearrašat dárbbáhit sámegielat ja sápmelaš kultuvrra vuhtiiváldi psykososiálalaš doarjaga. Albmanii, ahte sámeservoša mánáide, nuoraide ja sin bearrašiidda fáallet dávjá dušše suomagielat bálvalusaid. Lassin sosiála- ja dearvvasvuodafuolahusa mánnggaámmátlaš

máhttu lea váldegottálaččat bieđgguid. Vástideaddjiid mielde dávjá buot gáibideaddjimus diliin leahkki mánáid, nuoraid ja bearrašiid sirdet dikšunbálgás nubbái, eaige sin veahket doarvái buorre vugiin dahje rivttes áiggis. Dás šaddá mánggagardánis čuolbma, mii sáhttá áiggi mielde geardašuvvat ain ja sirdašuvvat sohkaovuolvvaid badjel. Vástádusaid mielde mánáid ja nuoraid psykososiálalaš doarjaga bálvalusain lea erenoamáš dehálaš, ahte beaktilis divššu fidnešii jođánit ja álkit. Dát gáibida olles bálvalangollosa sávnnejehis doaibmama.

Nubbin mun čielggadin, mo ámmátolbmo kultuvrralaš gelbbolašvuolta váikkuha sápmelaš áššehasa dovdamii ja bálvalusaide láidemii. Dát jerrojuvvui ovdamearkka dihte *dáhttumiin ámmátolbmuid válddahallat dovdáma mearkkašumi barggustaset ja dan, mo sin bargui váikkuha, juos sii eai dovdá sámegiela áššehasa*. Vástádusain čielggai, ahte sápmelaš mánáid, nuoraid ja bearrašiid dáláš psykososiálalaš doarjaga lusa beassan lea bisttiheapmi. Dasa oidne mángga siva. Ámmátlaš kultuvrralaš gelbbolašvuolta dássi ja mearri váikkuhit dasa, mainna lágiin son nagoda válđit vuhtii sápmelaš máná, nuora ja bearraša giela ja kultuvrra. Dánu ámmátolbmo kultuvrralaš gelbbolašvuolta lea guovddáš rollas psykososiálalaš doarjagis. Dat, man olu ja man dásis ámmátolbmoss lea kultuvrralaš gelbbolašvuolta, váikkuha buori áššehasgaskavuolta šaddamii.

Kultuvrralaš gelbbolašvuolta dássi ja mearri váikkuhit dasa, mo ámmátolmmoš dovdá áššehasas sápmelažžan. Dovdámeahttunvuolta orru leamen stuorra hástalus, mii heajuda sápmelaš máná ja nuora veahki oazžuma rivttesáigásašvuolta, diagnosa bidjama ja dan riektavuolta. Dovdámeahttunvuolta dihte ámmátolbmuid árvoštallama bohtosat sáhttet váikkuhit vahágahtti vugiin sápmelaš máná ja nuora veahki oazžumii. Dovdámeahttunvuolta leat maiddáid duodalaš čuovvumušat joatkkadikšui láidemis. Juos áššehasa eai dovdá giela ja kultuvrra mieldásaččat, sáhttá navdit, ahte son ii gullojuvvo iige danin veahkehuvo. Psykososiálalaš doarjaga lusa ohcaleami iskan sáhttá sápmelaš birgema doahpaga ja bálvalusaide ohcaleami šielmmá dihte báhcit áššehasa áidna geahččaleapmin oazžut veahki.

Goalmádin mun čielggadin, mo ámmátlaš kultuvrralaš gelbbolašvuolta váikkuha luohttámuša šaddamii ja manin dat sáhttá leat muhtimin váttis. Dasa bođii vástádus analyseremiin earret eará čuovvovaš nággošiid: *“Mun vásihan, ahte dovddan iežan barggu dáfus doarvái bures sápmelaš kultuvrra ja servvodaga”* sihke *“Mu sápmelaš áššehasain leat bálvalusain ovddit vásáhusat, mat dahket luhtolaš áššehasgaskavuolta hábmema váddásabbon”*. Danin go luohttámuš vuodđuduvvá ovttaskas olbmuid vásáhusaide, eamiálbmogiin nannosit maiddáid servoša vásáhusaid bokte, das lea stuorra mearkkašupmi áššehasgaskavuolta. Luohttámuša hápmašuvvamii sápmelaš áššehasgaskavuolta váikkuha ámmátolbmo kultuvrralaš gelbbolašvuolta dássi. Juos dat lea váilevaš dahje dat ii leat, luohttámuš ii hápmašuva ja áššehas ii gullojuvvo doarvái dahje rivttes vugiin.

Ámmátolbmno doaladupmi sáhtá eksponeret sápmelaš máná duođalaš vealaheapmái dalle, go ámmátolmmoš vásiha, ahte sápmelaš áššehasa dovdámis ii leat mearkkašupmi. Seammá oktavuodas ámmátolmmoš atná dávjá sámegielaid geavaheami mearkkašmeahttumin. Sámegielaid mearkkašmeahttumin atnin laktása dávjá maiddái ámmátolbmno sámegiela máhtekeahesvuhtii dahje máhtu bisttehisvuhtii.

Mu dutkamuša mánggabealádamos fuomášupmi čájehii, ahte juos ámmátolbmot dovdájedje sápmelaš áššehasa, dovdán adnui erenoamáš dehálažžan luhtolaš áššehasgaskavuodá vejolažžan šaddamii. Dat adnui dehálažžan maiddái eakti gávnnadeami dáfus ja dovdáma bokte rivttes veahke fállan ja joatkkadikšui láiden šadde vejolažžan. Iežas áššehasa dovdájeaddji ámmátolmmoš dovdái seammás maiddái struktuvrrain leahkki vealaheami. Vástádusat čájehedje, ahte sápmelaš áššehasa dovdámis lea oktavuohhta luohhtámuššii, eakti gávnnadeapmái, divššu dássái sihke vealaheami sierra hámiid dovdámii. Sámegielat álbmoga mánáid, nuoraid ja bearrašiid psykososiálalaš doarjaga bálvalandárbbuid dáfus dehálamos boađus laktásii sohkaovuolvaid badjel vásihuvvon traumaide, giela massimii laktáseaddji traumaide sihke alla šielbmái dáhtut bálvalusain veahki. Dát kártejuvvojedje bivdimiin ámmátolbmuid válljet válmmašin listui biddjojuvvon *eamiálbmogiid buresbirgemii váikkuheadđji dahkkiid*.

Njealjádin mun čielggadin vástideaddjiid ámmátlaš dárbbuid, mat laktásedje skuvlemii ja materiálaide. Dat kártejuvvojedje jearramiin ovdamearkka dihte: *“Mat leat du mielas guovddáš erenoamáš- ja gáibideaddji bálvalusaid máhtu nannejeaddji skuvlendárbbut sámegielaid ja sápmelaš kultuvrra ektui?”* Mu dutkamuša bohtosiin albmanii, ahte sápmelaččaid psykososiálalaš doarjaga fálli ámmátolbmuin galggašii leat doarvá kultuvrralaš máhttu doarju skuvlejupmi ja áddejupmi sihke muhtin veardde sámegiela dáidu. Ámmátolbmno kultuvrralaš máhttu šaddá nu mearkkašahtti dahkkin áššehasgaskavuodas, ahte boahhtevuođas sápmelaččaid bálvalusaid plánemis galggašii suokkardallat, mo kultuvrralaš máhttu seailuhuvvo ovdamearkka dihte ámmátolbmuid dievasmahttinskuvlejumiiguin dahje go ovdánahttet sápmelaččaid sosiála- já dearvasvuodafuolahusa bálvalusaid. Maiddái Suoma stáhta ja sápmelaččaid duohtavuohhta- ja soabadanproseassa lihkestuvvan gáibida kultuvrralaš gelbbolašvuodá fuomášumi psykososiálalaš doarjagis.

Ámmátolbmuid geavahan bargogiella sápmelaš áššehasaiguin lea suomagiella, juos ámmátolbmnoš ii leat ollenge sámegielaid gielladáidu. Dain dáhpáhusain ámmátolbmot eai maiddái ane iežaset áššehasa dovdáma dehálaš dahkkin barggus. Justa sin doaladupmi das, ahte gielas ii leat miige mearkkašumiid gávnnadeapmái, sisttisoallá stuvorra vealaheami riskka. Dat ámmátolbmot, geat máhttet vehá muhtin sámegiela, váillahit dávjá roahkasmahttima giela hállamis ja sis livččii motivašuvdna geavahit dan barggus.

Dulkka geavaheapmi psykososiálalaš doarjaga bálvalusain ii reahkká dáhkidit sápmelaš mánáid, nuoraid ja bearrašiid divššu alla dási. Ámmátolbmui lea unnán diehtu rájáid rasttildeaddji dikšui láidemis, nu ahte dán galggašii seassat diehtoteknikkalaš doaibmama dáfus. Vaikko bargu lea boahhtevuođas olu ja dat sáhtá orrut viehka stuorra oppalašvuohtan, gánneha muitit, ahte ovttaskas daguin, guhkesáigásaš ja mearredidolaš kárten-, plánen- ja ovddidanbargguin sáhttit lihkostuvvat stáđásmahttit sápmelaš mánáid, nuoraid ja bearrašiid psykososiálalaš doarjaga bálvalusaid.

SUOKKARDALLAN

Dán dutkamuša ulbmilin lei čielggadit sápmelaš mánáid, nuoraid ja sin bearrašiid psykososiálalaš doarjaga dárbbu ja ordnema vugiid. Dutkamuša mielde sámegielat álbmoga mánáid, nuoraid ja bearrašiid erenoamáš dási gáibideaddji bálvalusaid dárbu lea giela ja kultuvrra mieldásaš psykososiálalaš doarjja, man fidnen adnui menddo vánisin. Dutkamušas čielggai, ahte ámmátolbmo kultuvrralaš gelbbolašvuohta lea čatnosis sápmelaš áššehasa kultuvrra mieldásaš dovdámii. Doarvái buorre dovdán veahkehii vealaheami dovdáma ja dasa beali váldima. Juos ámmátolbmos ii leat doarvái kultuvrralaš gelbbolašvuohta, áššehasas lea riska láidestuvvot boasto dikšunbálgái, dikšun sáhtá ádjánit ja feallaid riska bohtosiid dulkomis stuorru. Dutkamuša bohtosiid mielde ámmátolbmo bistemeahttun kultuvrralaš gelbbolašvuohta váttásmahtá luhtolaš áššehasgaskavuođa šaddama. Čielggai maid, ahte juos ámmátolmmoš ii máhtán ovttage sámegiela, son ii atnán dovdáma dehálaš dahkkin barggustis. Ámmátolbmot vásihedje skuvlendárbun sámegiela lasseskuvlejumiid, kultuvrralaš máhtu doarju skuvlema sihke barggus geavahahtti sámegielat materiálaid.

Ovddit dutkamušat, raportat ja čielggadeamit leat eanáš guovdilastán sámegielat bálvalusaide ja vásihuvvon bálvalanduđavašvuhtii (gea. omd. Arola 2021; Heikkilä je. 2019; Lehtola & Ruotsala 2017; Miettunen 2021). Sámegielat álbmoga buresbirgema ja dearvvasvuođa dilis lea unnán dutkojuvvon ja čuvvojuvvon diehtu. Dán dutkamuša bohtosat šaddet dehálaš rollii, go sámegielat álbmoga psykososiálalaš doarjaga bálvalusaid ja ámmátolbmuid skuvlemiid ovdánahttet vástidit mánáid, nuoraid ja bearrašiid dárbbuid. Bálvalusain galggašii váldit vuhtii mánná- ja bearašvuolggusvuođa sihke sierra ámmátjoavkkuid ja doaibmiid njuovžilis ovttasbarggu. Ovdánahttin- ja plánenbarggus galggašii sihkarastit mánggasuorggat árvoštallama, vai bálvalus juvssašii álkit daid mánáid, nuoraid ja bearrašiid, geat dárbašit psykososiálalaš doarjaga bálvalusaid. Livččii dehálaš sihkarastit bálvalusaid alla dási, áššehasvuolggusvuođa ja individuálalašvuođa, bálvalusaid juksama sihke ámmátolbmuid sámegielat ja kultuvrra mieldásaš máhtu. Ámmátolbmui galggašii leat vejolašvuohta skuvlet iežaset ja čoahkáidit dearvvasvuođa ja buresbirgema ovddideapmái sápmelaš kultuvrra ja searvevuođa fuomáseaddji vugiin.

Dutkanbohtosiid vuodul sávan boahttevuodas dearvvasvuodadiehtagiid ja sámedutkamuša lahkonit mánggadiedalaš oasseguovlun, man oktasaš mihttomearrin livččii sámegielat álbmoga oppalaš buresbirgema ovddideapmi sihke sosiála- já dearvvasvuodafuolahusa bálvalusaid bissovažžan dahkan. Boahttevuodas sosiála- já dearvvasvuodafuolahusa vuogáiduvvannávccat sámeservošii heivvolažžan eai galggašii goassige leat válljen- eaige resursagažaldat, baicca sámeálbmot galggašii juksat eastaga haga ja duođai ovttaveardásažžan dahkkojuvvon sosiála- já dearvvasvuodafuolahusa bálvalusaid, ássanbáikkis ja eatnigielas fuolakeahtá. Kultuvrralaš gelbbolašvuoda galggašii lasihit sosiála- já dearvvasvuodafuolahussii sihke bajásgeassinsuorgái gullevaš vuodđoáššin, mii vuogáiduvvá kultuvrra ja áiggi mielde.

Go mun oahppašuvven dutkamuša ovdánettiin dárkilabbot sápmelaččaid psykososiálalaš doarjaga bálvalusaide dahje dasa, ahte dat eai leat, šadde lasi gažaldagat. Man olu sápmelaš mánáiguin, nuoraiguin já bearrašiiguin bargi sosiála- já dearvvasvuodafuolahusa sihke bajásgeassinsuorggi ámmátolbmot vásihit ehtalaš hástalusaid ja mo sii nagodit čoavdit daid? Geahpedivččego oktasaččat ráhkaduvvon ehtalaš rávvagat ámmátolbmuid noađi? Buoridivččego dat áššehasa sajádaga ja ovddidivččego dat duohta ovttaveardásašvuoda bálvalusain? Dát sáhtášedje leat buorit joatkkadutkanfáttát eamiálbmotdutkanmuša dutkiide.

Mun suokkardallen maiddái dulkka geavaheami vásáhusaid sápmelaš áššehasat geahččanguovllus. Mo sámegielat áššehas vásiha dulkka geavaheami psykososiálalaš doarjaga bálvalusas, naba mielladearvvasvuodabálvalusas? Nubbi suokkardallama bohciidahtán oppalašvuolta lea sápmelaččaid ruovttuguovllu olggobealde ássi sápmelaš mánáid, nuoraid ja bearrašiid giela ja kultuvrra mieldásaš psykososiálalaš doarjaga dárbbu čielggadeapmi. Mu dutkamuš čájehii ámmátolbmuid kultuvrralaš gelbbolašvuoda dehálaš mearkkašumi psykososiálalaš doarjaga bálvalusain. Dieđuin jođiheami dáfus joatkkadutkangažaldat sáhtášii laktásit maiddái dasa, mo kultuvrralaš gelbbolašvuoda oččošii lasi ámmátolbmuide nu, ahte sámegielat álbmoga sosiála- já dearvvasvuodafuolahusa bálvalusaid fálašedje boahttevuodas ain giela ja kultuvrra mieldásažžan, fásta ja duođai ovttaveardásaš bálvalushápmi.

Mun vikkan dutkamušastan čájehit ámmátolbmuid oainnuid psykososiálalaš doarjaga dárbbus, mat badjáneđje sámeservoša gaskkas. Lea dehálaš buktit oidnosii unnitlogu ja válđoálbmoga eahpesymmetriija bálvalusaid dálá ollašuvvamis. Mun sávan, ahte mu artihkkalis ovdanbuktin geahččanguovlluid, psykososiálalaš doarjaga ovddidanevttohusaid sihke sosiála- ja dearvvasvuodabálvalusaid aktiivvalaš oassálastin ja ovddideaddjin livčče boahttevuodas sámegielat álbmot ieža. Ná danin, go sápmelaš mánáin ja nuorain lea vuoigatvuolta leat huksemin iežaset boahttevuoda, iežaset historjjá ja kultuvrra dulkoma bokte.

GÁLDUT

Aikio, A. (2010). *Olmmošhan gal birge. Áššit mat ovddidit birgema*. Karasjok: ČálliidLágádus.

Arola, L. (2021). *Sámebaromehter 2020*. Vuoigatvuodaministeriija, Oulu universitehta Giellagas-instituhtta.

Lohkkojuvvon 10.7.2022. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/162826/OM_2021_1_SO.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Erholtz, J., Eriksen, H., Heikkilä, L., Pirkola, S., Sälevä, T. (2021). *Psykososiaalinen tuki Saamelaisten totuus- ja sovintokomission työn aikana*. Čielggadeapmi. Roavvenjarga: Lappi buohccedikšunbiire.

Heikkilä, L., Laiti-Hedemäki, E., Miettunen, T. (2019). *Buorre eallin gávpojis – Saamelaisten hyvä elämä ja hyvinvointipalvelut kaupungissa*. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja, B Tutkimusraportteja ja selvityksiä 68. Lohkkojuvvon 10.7.2022. https://lauda.ulapland.fi/bitstream/handle/10024/63895/SARA_GAVPOJIS_valmis20190607%28korj%29-1.pdf?sequence=1&isAllowed=y

ITLA (Itsenäisyyden juhluvuoden lastensäätiö). (2020). *Eduskunnassa keskusteltiin lasten ja nuorten psykososiaalisen tuen tulevaisuudesta*. Lohkkojuvvon 9.7.2022. <https://itla.fi/eduskunnassa-keskusteltiin-lasten-ja-nuorten-psykososiaalisen-tuen-tulevaisuudesta/>

Juutilainen, S. (2017). *Structural racism and Indigenous health: a critical reflection of Canada and Finland*. Oulu universitehta. Lohkkojuvvon 5.7.2022. <http://jultika.oulu.fi/files/isbn9789526215525.pdf>

Kaarlela, V. (2022). *Kansainvälisyys terveydenhuollossa 10.5.2022, 15.5.2022*. Dievasmahttinskuvlejupmi. Oahppamateriála. Dálkkasdieđalaš dieđagoddi. Dearvvasvuodadiehtagiid suorgi. Oulu universitehta. Oulu.

Karvonen, S., Kestilä, L. (2019). *Suomalaisten hyvinvointi 2018*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. PunaMusta Oy Helsset 2019. Lohkkojuvvon 11.7.2022. <https://www.julkari.fi/handle/10024/137498>

Keskitalo, P., Peltola, M., Äärelä-Vihriälä, R. (2019). *Saamelainen varhaiskasvatus nyt: aroot, käytänteet ja osallisuus arjessa*. Lohkkojuvvon 15.7.2022. <http://jultika.oulu.fi/files/nbnfi-fe2019062722168.pdf>

Lehtola, R., Ruotsala, P. (2017). *Saamenkielisten palveluiden nykykartoitus*. Sámediggi, Poske sámeovttadat. Lohkkojuvvon
5.7.2022. http://www.sosiaalikallega.fi/uutiset/hankkeet/lape/saam_nykytila_lanupe_10117

Lehtola, V-P. (2022). *Entiset elävät meissä, Saamelaisten tarinat ja Suomi*. Helsset: Gaudeamus.

Majlander, S., Kuusio, H., Kauppinen, T., Kilpeäinen, K., Koskela, T., Rotko, T. (2021). *Terveysten seuranta ja terveyserojen kaventaminen Suomessa: havainnot ja terveyseroista ja käytännön toimista*. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Lohkkojuvvon
10.7.2022. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/143254/URN_ISBN_978-952-343-746-3.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Miettunen, T. (2021). *Saamenkielisen sosiaali- ja terveysalan henkilöstön koulutuksen nykytilanne ja kehittämistarpeet. Selvitys saamen kielten ja saamenkielisen opetuksen kehittämistyöryhmälle*. Oikeus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2021:18. Lohkkojuvvon
11.7.2022. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/163018/OKM_2021_18.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Mäkitalo, M. (2022). *"Jos ei tunne kulttuuria, voi yhteistyössä olla haasteita" – Kulttuurinen kompetenssi saamelaisten lasten, nuorten ja perheiden erityisen vaativan tuen palveluissa 2020-luvulla*. Sápmelaš kultuvrra pro gradu. Giellagas-instituhtta, Oulu universitehta. Lohkkojuvvon 10.8.2022. <http://jultika.oulu.fi/Record/nbnfioulu-202206072627>

Mäkitalo, M. (2021a). *Saamelaisten mielenterveyspalvelut ja kulttuurinen kompetenssi Pohjoismaissa, kuvaileva kirjallisuuskatsaus*. Sápmelaš kultuvrra kandidáhtadutkan. Giellagas-instituhtta, Oulu universitehta. Lohkkojuvvon
13.7.2022. <http://jultika.oulu.fi/files/nbnfioulu-202106258747.pdf>

Mäkitalo, M. (2021b). *Saamelaisten lasten, nuorten ja perheiden erityisen vaativan tuen tarve*. Pohjoinen osaamis- ja tukikeskus. Davvi-Bađaeatnama buresbirgenguovlu. Lohkkojuvvon
13.7.2022. <https://pohjois-pohjanmaanhyvinvointialue.fi/wp-content/uploads/2022/02/ot-raportti-saamelaiserityiskysymys-002.pdf>

Pasanen, A. (2016). *Sámebaromehter 2016*. Oikeusministeriön julkaisu 39/2016. Lohkkojuvvon
12.7.2022. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/78941/OMSO_39_2016_Saamebaro_120s.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Rasmus, M. (2008). *Bággu vuolgit, bággu birget*. Giellagas-instituhtta, Oulu universitehta. Oulu.

Sámediggi (2022). *Psykososiálalaš doarjaga ovttat Uvja*.

Lohkojuvvon 15.7.2022. <https://www.samediggi.fi/2022/06/15/tervetuloa-saamelaisen-psykososiaalisen-yksikon-avajaisiin-16-6-2022/>

ETENE. (2011). *Sosiaali- ja terveystalan eettinen perusta*. Etene-julkaisuja 32. Valtakunnallinen sosiaali- ja terveystalan eettinen neuvottelukunta ETENE, Sosiála- ja dearvasvuodaministeriija, Helsset. Lohkojuvvon 5.7.2022. <https://etene.fi/documents/1429646/1559058/ETENE-julkaisuja+32+Sosiaali+ja+terveysalan+eettinen+perusta.pdf/13c517e8-6644-4fa5-8c5f-193cfdce9841/ETENE-julkaisuja+32+Sosiaali+ja+terveysalan+eettinen+perusta.pdf>

Terveyden ja hyvinvoinninlaitos THL (2022). *Osaamis- ja tukikeskukset*. Lohkojuvvon 4.7.2022. <https://thl.fi/fi/tutkimus-ja-kehittaminen/tutkimukset-ja-hankkeet/lapsi-ja-perhepalveluiden-muutosohjelma-lape-/osaamis-ja-tukikeskukset>

Dutkanehtalaš ráđđádallangoddi (2022). *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa*. Lohkojuvvon 31.5.2022 https://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/HTK_ohje_2012.pdf

